

Князь Януш Радзивілл – аристократ та останній ординатор Олики

(рецензія на книгу: Durka J. Janusz Radziwiłł (1880–1967). Biografia polityczna. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2011. – 390 s.).

Рецензоване дослідження Ярослава Дурки присвячене одному з найвидатніших представників польського консерватизму, званому аристократу, парламентарю Другої Речі Посполитої князю Янушу Радзивілли – людині, яка була свідком краху Російської, Австро-Угорської та Німецької імперій; відродження, розвитку та падіння Другої Речі Посполитої; двох світових воєн; утвердження комунізму в Польській народній республіці. Актуальність книги зумовлена як відсутністю в історіографії комплексного дослідження політичного життєпису останнього ординатора Олики, так і необхідністю зазначеної праці з огляду на роль, місце та значення Я. Радзивілла в новітній історії Польщі.

Монографія побудована за проблемно-хронологічним принципом й складається з вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, бібліографії, іменного покажчика та резюме англійською мовою. Хронологічні межі дослідження охоплюють 1880–1967 рр., тобто період життя Я. Радзивілла. Разом з тим, у першому розділі Я. Дурка вдається до розширення нижньої хронологічної межі до кінця XVIII століття, що зумовлено необхідністю дослідження генеалогії князя.

Приємно вражає джерельна база рецензованої книги. Автор використав документи, що зберігаються у близько 30 архівних та бібліотечних установах, зокрема Архіві нових актів, Архіві давніх актів та Центральному військовому архіві у Варшаві; державних воєводських архівах у Ченстохові, Каліші, Катовицях, Кракові; Інституті Юзефа Пілсудського у Нью-Йорку; Ягеллонській бібліотеці, Національному закладі ім. Оссолінських у Вроцлаві та ін. До написання роботи був залучений також пласт міжвоєнної преси, усні свідчення, зібрані автором, опубліковані документи та матеріали, величезний масив літератури мемуарного характеру.

Перший розділ «Початок дороги» присвячений дослідженню родоvodu Я. Радзивілла та першим етапам його політичної діяльності. Головний герой книги Я. Дурки народився в Берліні 3 вересня 1880 р. в сім'ї Фердинанда Радзивілла та Пелагії з роду Сапегів й належав до «берлінської лінії» Радзивіллів. Її генезис пов'язаний з прадідом Януша Радзивілла – Антонієм Генриком Радзивіллою, який наприкінці XVIII століття одружився з Фридерикою Луїзою з династії Гогенцоллерів. Антоній Генрик Радзивілл після Віденського конгресу

певний час обіймав посаду намісника Великого князівства Познанського й мав двох синів один з яких – Богуслав був батьком Фердинанда Радзивілла та дідом Януша Радзивілла (с. 15–24).

Я. Радзивілл отримав якісну гімназійну освіту, вивчав право в Університеті Фредерика Вільгельма у Берліні, природничо-гуманітарні науки у Вищій школі лісництва в Еберсвальде (суч. районний центр землі Бранденбург, Німеччина – О.Р.). Як зазначає автор, набуті знання Я. Радзивілл зміг досить швидко проявити на практиці, адже вже на початку ХХ століття молодий князь успадкував маєток у Шпанові (суч. село у Рівненському районі Рівненської області), Неборові (Варшава) та Олиці (суч. смт в Ківерцівському районі Волинської області). Доречі, для набуття останнього маєтку Я. Радзивілл був змушений прийняти у 1905 р. російське підданство (с. 31). На Волинській землі Я. Радзивілл зустрів й свою майбутню дружину – Анну, дочку власника м. Рівне князя С. Любомирського, з якою одружився в 1905 р. та мав чотирьох дітей: Едмунда (1906 р.н.), Кристину (1908 р.н.), Фердинанда (1911 р.н.) та Станіслава (1914 р.н.) (с. 34). З Волинню пов'язаний й початок політичної кар'єри князя – участь у земському русі (с. 42).

У другому розділі «В службі Польщі, що відроджувалася» автор характеризує суспільно-політичну та громадську діяльність Я. Радзивілла упродовж 1915–1922 рр. Перша світова війна, яка принесла багато втрат та руйнувань обом сторонам конфлікту, не змогла не оминати й Олицьку ординацію. Цей маєток було суттєво пошкоджено, а його відновлення тривало увесь міжвоєнний період. В роки війни Я. Радзивілл активно займався суспільною діяльністю. Будучи комісаром Польського громадянського комітету в Рівненському повіті князь опікувався воєнними біженцями. Окрім того, Я. Радзивілл продовжував діяльність у земському русі, а навесні 1917 р. його було обрано до Рівненської ради робітничих і солдатських депутатів (с.49–50). Як зазначає автор, в революційний період Я. Радзивілл, як і інші польські родини почував себе невпевнено. Приводом до евакуації послужило криваве вбивство дядька Я. Радзивілла, 85-літнього князя Р. Сангушка у Славуті восени 1917 р. Нетривалий час князь мешкав у Києві, неприязно зустрів III Універсал Української Центральної Ради, в якому декларувалася передача поміщицьких маєтків селянам (с. 55).

Після нетривалого перебування в Петрограді та Швеції, на початку 1918 р. Я. Радзивілл опинився в Берліні, де вже в квітні того ж року обійняв посаду «директора департаменту політичних справ» (відповідник міністра закордонних справ – О.Р.), залежної від Німеччини, Регенської Ради Королівства Польща. Автор слушно зауважує, що одним із найважливіших завдань Я. Радзивілла на новій посаді стала «справа» I Польського корпусу генерала Ю. Довбора-Мусницького, який присягнув на вірність Регенській Раді будучи поза територіальними межами її компетенції. Зазначений військовий підрозділ було утворено ще у серпні 1917 р. згідно наказу генерала Л. Корнілова. Після жовтневого перевороту того ж

року більшовики вирішили роззброїти цей корпус, що спричинило передислокацію військ до Бобруйська (суч. Білорусь), де вони й були розформовані німцями у травні 1918 р. (с. 70–75). На сторінках монографії Я. Дурки детально висвітлюється діяльність Я. Радзивілла у складі Регенської Ради в другій половині 1918 р., (с. 77–95), його добровільна участь у війні проти більшовиків влітку 1920 р. (с. 95–103) та репрезентація за дорученням тодішнього міністра закордонних справ Г. Нарutowича (згодом президента – О.Р.), молодій польській державі на конференції з питань роззброєння в Москві (грудень 1922 – січень 1923 рр.) (с. 104–114).

Третій розділ рецензованої книги «У вирі політики» розкриває політичну активність Я. Радзивілла між двома світовими війнами. Я. Радзивілл, будучи представником аристократії, закономірно сповідував консервативні погляди. Так, навесні 1919 р. він увійшов до складу головного правління новоутвореного консервативного «Стронніцтва конституційного» (згодом – «Стронніцтво конституційної роботи» та «Стронніцтво національної правиці») й підтримував Ю. Пілсудського та його ідею федерації (с. 117). На парламентських виборах 1922 р. ця партія зазнала поразки (с. 122). Вже у 1923 р. Я. Радзивілл очолив виконавчий комітет консервативного «Суспільно-політичного клубу», критикував державну політику на східних теренах, зокрема централізм та військове осадництво (с. 123).

«Травневий переворот» Ю. Пілсудського 1926 р. Я. Радзивілл зустрів в Італії, де у лютому того ж року помер його батько Фердинанд. В цей час головний герой монографії Я. Дурки – активний член новоутвореного консервативного «Стронніцтва національної роботи», яке активно підтримувало Ю. Пілсудського (с. 132). Знаковою подією у політичній кар'єрі Я. Радзивілла стали парламентські вибори 1928 р., на яких його нова партія підтримала Ю. Пілсудського, а сам князь опинився на першому місці у виборчому списку Безпартійного блоку співпраці з урядом (1928–1935 рр.) в окрузі № 57 Луцьк-Рівне та під шостим номером у загальнодержавному списку (с. 141–142). Разом з тим, слід нагадати, що напередодні цих виборів варшавська філія «Стронніцтва національної роботи» намагалася зробити самостійний «Господарський фронт», однак ця спроба завершилася невдачею (с. 167–175).

На парламентських виборах 1928 р. переміг вищезгадуваний Безпартійний блок співпраці з урядом – політичне угруповання, що об'єднувало прибічників політики Ю. Пілсудського й обстоювало зміцнення виконавчої влади і незалежність президента від законодавчих палат. Я. Дурка слушно зазначає, що успіхи урядового блоку в деяких виборчих округах пов'язані із використанням адміністративного ресурсу. Так, на Волині перед виборами було заарештовано кілька кандидатів Польської народної партії «Визволення». Крім того, з партійного приміщення було викрадено печатки та документи (с.143). Наслідком вищезазначених порушень виборчого законодавства стала втрата мандата

парламентаря Я. Радзивіллою в 1930 р. у зв'язку із анулюванням верховним судом результатів виборів по Луцькому виборчому окрузі (с. 184). Однак, вже в листопаді того ж року князя знову було обрано до сейму (с. 185). Я. Радзивілл та його соратники із «Стронніцтва національної роботи» одержали парламентські мандати у складі Безпартійного блоку співпраці з урядом. З 1930 р. Я. Радзивілл став, фактично, головним представником консерваторів у парламенті. Монографія Я. Дурки засвідчує, що князь сприйняв «брестські арешти» опозиційних депутатів попри критичне ставлення до цієї події (с. 154). Натомість, частина консерваторів не підтримала вибори 1930 р., а посол А. Крижановський навіть склав депутатський мандат у знак протесту (с. 155). Наприкінці 1931 р. Я. Радзивілл офіційно очолив консервативне «Стронніцтво національної роботи». На його думку, успіх консерваторів був пов'язаний із тісною та активною роботою у складі Безпартійного блоку співпраці з урядом. Вже через два роки зазначене політичне утворення, разом з іншими угрупованнями консерваторів, увійшло до складу, очолюваного Я. Радзивіллою, «Об'єднання «заховавчих» політичних організацій» (с.159).

Будучи членом Безпартійного блоку співпраці з урядом, Я. Радзивілл мав досить серйозні політичні позиції у першій половині 1930-х рр. Князь входив до конституційної комісії та комісії з питань закордонних справ сейму (с. 177), підтримував добрі відносини з керівником проурядової коаліції В. Славеком (с. 181–182), опікувався польськими економічними інтересами у Верхній Сілезії (с. 208–219). В 1930-х роках критикував політику волинського воєводи Г. Юзевського, вважаючи її ультра антиросійською (с. 157). Як зазначає Я. Дурка, Я. Радзивілл вважав, що національні меншини можуть плекати свою національність та культуру, будучи водночас лояльними щодо польської держави (с. 222). У зовнішній політиці князь виступав за налагодження економічної співпраці з СРСР та негативно ставився до ревізіоністських гасел німецьких політиків. Я. Радзивілл підтримав квітневу конституцію 1935 р., яка значно посилювала президентську гілку влади та абсолютно відповідала ідеології консерваторів.

Натомість, вже після смерті Ю. Пілсудського та розпаду Безпартійного блоку співпраці з урядом, Я. Радзивілл в якості сенатора (1935–1939 рр.), втратив попередній політичний вплив, а наприкінці 1937 р. виступив із критикою уряду, звинувативши його у невиконанні обіцянок та загостренні цензури (с.163). Цікавим є твердження Я. Дурки про те, що гострій критиці зі сторони князя було піддано Міністерство юстиції. Обурення Я. Радзивілла викликав дефіцит коштів на функціонування пенітенціарної системи, наслідком якого стало переповнення тюрем (с. 237). Будучи сенатором, Я. Радзивілл захищав політичних в'язнів та виступав за ухвалення амністії для політичних біженців (с. 234).

Монографія Я. Дурки розкриває також громадську та благодійницьку сторони діяльності Я. Радзивілла. Як znana персона Другої Речі Посполитої, князь виступав

президентом різних організацій та товариств, у тому числі Польського аероклубу, Польського яхтклубу, Малополського банку в Кракові тощо (с. 190–200). Упродовж міжвоєнного періоду він фінансово підтримував польську пресу (здебільшого консервативну), зокрема Я. Радзивілл сприяв виданню «Голосу Волині», виступив співзасновником варшавського видавничого товариства «Преса» та краківського «Час» (с. 201–208). Я. Радзивілл також активно займався харитативною діяльністю, продовжуючи традицію батька, в 1926 р. князь став кавалером Мальтійського Ордена, упродовж 1940–1945 рр. Я. Радзивілл очолював Польський союз кавалерів Мальтійського Ордена (с. 241–251).

У четвертому розділі «Час війни» Я. Дурка досліджує життя Я. Радзивілла в роки Другої світової війни. Початок найбільшого збройного конфлікту князь зустрів в 59-річному віці в Олиці. З монографії ми дізнаємося, що впродовж 7–14 вересня 1939 р. в Олицькій резиденції тимчасово перебував з родиною президент Польщі І. Мостицький (с. 271). Наприкінці вересня того ж року Я. Радзивілла було заарештовано радянською владою. Два тижні він провів у в'язниці в Проскурові, згодом вивезений до Києва, й нарешті, наприкінці жовтня 1939 р. опинився в Москві. На Луб'янці його багаторазово допитували, в тому числі й, особисто керівник НКВС СРСР – Л. Берія (с. 276).

В грудні 1939 р., за сприянням італійського королівського двору Я. Радзивілла було звільнено й початок 1940 р. він уже зустрів у Берліні, де мав зустріч з найближчим соратником А. Гітлера – Г. Герінгом. Варто пригадати, що із Г. Герінгом Я. Радзивілл був знайомий ще з міжвоєнного періоду, зокрема, полював з ним у Східній Пруссії у вересні 1935 р. На зустрічі з вищезгадуваним президентом Рейхстагу, головний герой монографії Я. Дурки, висловив прохання лібералізації політики нацистів щодо поляків та апелював у справі звільнення заарештованих професорів Ягеллонського університету (с. 281). Перебуваючи під німецькою окупацією, Я. Радзивілл очолював Головну піклувальну раду – організацію покликану надати гуманітарну допомогу полякам (одяг, харчі, медикаменти тощо). Як свідчить рецензована монографія, завершальний етап Другої світової війни був неспокійним для Я. Радзивілла. Так, наприкінці серпня 1944 р. під час Варшавського повстання його арештували німці, а вже наприкінці лютого 1945 р. Я. Радзивілл знову опинився на Луб'янці. Упродовж березня 1945 – вересня 1947 рр. князь перебував у Красногорському таборі поблизу Москви, згодом ще близько місяця провів у Варшавській в'язниці. Остаточне звільнення наприкінці 1947 р. ознаменувало для Я. Радзивілла завершення Другої світової війни (с. 317).

Останній, п'ятий, розділ «Після війни» характеризує останній період життєвого шляху князя та логічно завершує рецензовану книгу. Решту свого життя князь Я. Радзивілл провів поза політикою під наглядом спецслужб Польської народної республіки у невеличкій варшавській двокімнатній квартирі. Його матеріальне становище різко погіршилось

внаслідок конфіскації колишніх маєтків комуністичною владою. Фінансово Я. Радзивілла допомагав його син Станіслав, який мешкав на Заході (с. 320). В січні 1959 р. Я. Радзивілл зустрівся з ним у Лондоні. Окрім того, князю вдалося відвідати Францію, Іспанію та Італію (с. 333). 1962 р. Я. Радзивілл здійснив повторну подорож на Захід, яка дозволила йому спостерігати зміни в середовищі польської еміграції (с. 337). 4 жовтня 1967 р. у Варшаві Я. Радзивілл завершив свій непростий життєвий шлях. Його поховали на столичному парафіяльному Черняковському кладовищі, а у 1972 р. прах Я. Радзивілла було перенесено до родинної спочивальні у Віланові (с. 340).

Висновки, сформульовані автором є виваженими, логічними та науково обґрунтованими. До побажань, які можна було б висловити Я. Дурці за умов продовження вивчення означеної теми – насамперед, варто використати пласт джерел, що зберігаються у архівних збірках України та Російської Федерації та можуть відкрити нові, невідомі сторінки політичної біографії Я. Радзивілла, зокрема тривалий «волинський період» його життя та діяльності, а також перебування в ув'язненні в Москві та Красногорську.

Загалом, монографія Я. Дурки «Януш Радзивілл (1880–1967). Політична біографія» є цілісним, ґрунтовним та оригінальним науковим дослідженням, присвяченим знаковій постаті в історії Польщі. Перекоаний, що рецензована книга неодмінно буде належно поцінована вітчизняним читачем.